

УДК 94(477.83/.86)“1943/1947”

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-4\(34\)-1536-1552](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-4(34)-1536-1552)

Прокопов Вадим Юрійович кандидат історичних наук, старший викладач, Дніпровський державний аграрно-економічний університет, кафедра філософії, соціології та історії, м. Дніпро, тел.: (095) 100-90-21, <http://orcid.org/0000-0001-5120-9419>

СТАВЛЕННЯ УЧАСНИКІВ РУХУ ОУН І УПА ДО ПОЛЯКІВ: КОНТЕНТ-АНАЛІЗ МЕМУАРНИХ ДЖЕРЕЛ ЗАКЕРЗОННЯ

Анотація. Стаття розглядає ставлення учасників рухів УПА та ОУН до поляків через контент-аналіз у Закерзонському регіоні. Різні народи мають неоднозначні почуття щодо історичної спадщини рухів УПА та ОУН. Часто історія повстанців стає джерелом тривалих історичних та політизованих дебатів. Деякі історики звинувачують повстанців у ворожому ставленні до представників інших національностей, особливо поляків.

Автор наголошує на тому, що історіографія все ще відчуває брак досліджень внутрішнього, суб'єктивного ставлення учасників рухів УПА та ОУН до поляків. Таке дослідження допомогло б показати більш антропологічну, повсякденну перспективу цього питання, а не суто наративну та ідеологічну. Метод контент-аналізу, застосований до особистих джерел повстанців та членів підпілля, міг би бути надзвичайно корисним у цьому плані.

Метою статті є дослідження ставлення учасників рухів УПА та ОУН до поляків через контент-аналіз у Закерзонському регіоні. Цей метод дозволить відобразити більш антропологізований, повсякденний аспект цього питання.

Основним методом дослідження є контент-аналіз мемуарних джерел учасників. Він може виявити приховану інформацію в джерелах, яку автори намагалися не демонструвати безпосередньо – таким чином дозволяючи читати між рядків документів. Метод розкриває інформацію, яка зазвичай залишається непоміченою істориками під час їхньої звичайної роботи з джерелом.

Під час контент-аналізу автор статті виявив понад 6000 згадок слова "поляк" та його похідних у вибірці мемуарів 27 учасників рухів ОУН та УПА. Дослідження показало, що ставлення українських повстанців із Закерзоння до поляків мало значний відсоток ворожості, з 55% негативних контекстів. Це було цілком логічно, оскільки ці люди перебували у стані війни. Нейтральне ставлення становило 43%, і лише 2% були позитивними. Було зроблено висновок, що поляки в сприйнятті націоналістів розглядалися переважно як противники. Автор зробив висновок, що в контексті прикордонного польсько-

українського співіснування нетипові дії людей розкривають повсякденні практики, коли поляки могли бути родичами, друзями, сусідами або союзниками за нормальних умов.

Ключові слова: ОУН, УПА, Закерзоння, поляки, контент-аналіз, повстанці, підпілля, мемуари.

Prokopov Vadym Yuriyovych Candidate of Historical Sciences Senior Lecturer at the Department of Philosophy, Sociology and History Dnipro state agrarian and economic university, Dnipro, tel.: (095) 100-90-21, <http://orcid.org/0000-0001-5120-9419>

THE ATTITUDE OF OUN AND UPA PARTICIPANTS TOWARDS POLES: CONTENT ANALYSIS OF MEMOIR SOURCES FROM THE ZAKERZONNIA REGION

Abstract. The article deals with the attitudes of participants of the UPA and OUN movements towards Poles through content analysis in Zakerzonnia region. Different nations have mixed feelings about the historical legacy of the UPA and OUN movements. Often, the history of the insurgents becomes a source of prolonged historical and politicized debates. Some historians accuse the insurgents of harboring hateful attitudes toward members of other nationalities, especially Poles.

The author emphasizes that historiography still lacks research on the internal, subjective attitudes of the participants in the UPA and OUN movements towards Poles. Such a study would help to showcase a more anthropological, everyday perspective on this issue, rather than a strictly narrative and ideological one. The content analysis method, when applied to personal sources from insurgents and underground members, could be extremely helpful in this regard.

The purpose of the article is to investigate the attitudes of participants of the UPA and OUN movements towards Poles through content analysis in Zakerzonnia region. This method will allow reflecting a more anthropologized, everyday aspect of this issue.

The main method of research is content analysis of memoir sources of participants. It can reveal hidden information in sources that authors tried not to demonstrate directly – thus allowing reading between the lines of documents. The method unveils information that is not noticeable to historians in their usual work with the source.

During the content analysis, the author of the article identified over 6,000 mentions of the word "Pole" and its derivatives in the sample of memoirs from 27 participants of the OUN and UPA movements. The study revealed that the attitude of Ukrainian insurgents from Zakerzonnia towards Poles had a significant percentage of

hostility, with 55% of negative contexts. This was quite logical as these people were in a state of war. Neutral attitudes accounted for 43%, with only 2% being positive. It was concluded that Poles, in the nationalists' perception, were primarily seen as adversaries. The author made a conclusion that in the context of border Polish-Ukrainian coexistence, atypical actions of people reveal everyday practices when Poles could be relatives, friends, neighbors, or allies under normal conditions.

Keywords: OUN, UPA, Zakerzonnia, Poles, content analysis, insurgents, underground resistance, memoirs.

Постановка проблеми. Історична спадщина руху УПА й ОУН часто викликає суперечливі реакції серед представників інших націй. Історія повстанців часто стає об'єктом гострих історичних дискусій, що мають політичний відтінок. Деякі дослідники вказують на ворожість, яку повстанці виявляли до інших національностей, особливо до поляків та євреїв. Ця теза досі використовується в антиукраїнській пропаганді. У цій статті маємо намір розглянути вказану проблематику із середини. Ми сподіваємося з'ясувати ставлення повстанців та членів підпілля до поляків, як до цивільного населення, так і до збройних противників, використовуючи метод контент-аналізу. Наше дослідження зосередиться на регіоні Закерзоння, яке є цікавим прикладом міжетнічної взаємодії між українцями та поляками, де відображаються складні взаємини обох народів у той період – включаючи як співпрацю, так і ворожнечу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання відносин між поляками й українцями в 1940-ві рр. зверталось вже багато дослідників. Існують окремі історіографічні дослідження щодо україно-польських взаємин з детальним аналізом кожної з національних історичних шкіл [1; 2; 3; 4 та ін.]. Тут не будемо їх детально аналізувати, але згадаємо праці, що демонструють польський погляд на конфлікт та є більш-менш збалансованими у своїх твердженнях [5; 6]. Однак, по суті, немає досліджень, які б детально аналізували внутрішнє ставлення учасників руху УПА та ОУН до представників польської національності.

Метою статті є дослідження ставлення учасників руху УПА й ОУН до поляків за допомогою контент-аналізу. Проведення такої роботи дозволить відобразити орієнтований на людину, повсякденний аспект цієї проблеми у порівнянні із наративним ідеологізованим підходом. У цьому питанні метод контент-аналізу, застосований до джерел особистого походження повстанців та підпільників, може істотно допомогти.

Хронологічні рамки дослідження обмежені особливістю мемуарних джерел. Хоча основна активність українського визвольного руху (далі – УВР) на Закерзонні припадала на період 1943–1947 рр., людські ментальні стереотипи залишаються стійкими і формуються в дитинстві та молодому віці. Тому ми почнемо аналіз саме із цього періоду. Після закінчення бойових дій багато

членів ОУН і УПА опинилися в полоні або перебували у в'язницях, а деякі емігрували. Ставлення до поляків під час Другої світової війни та у в'язницях мало очевидні відмінності. Можна сказати, що їхня особиста боротьба тепер перейшла у зовсім іншу фазу, змінилися ролі, і, відповідно, внутрішнє ставлення до представників іншої нації. Тому ми не розглядали події, які відбулися після початку 1948 р.

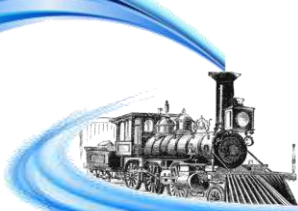
Методи дослідження. Окремо варто зупинитися на залученні кількісних методів в історико-антропологічне дослідження. Дж. Леві вважає, що мікроісторія рухається в бік не кількісних розділів математики з метою надання більш реалістичних і менш механістичних зображень [7, с. 109]. Однак контент-аналіз мемуарних джерел учасників УВР може пролити світло на багато різних прихованих аспектів. У першу чергу, це стосується ставлення українських повстанців до інших націй, емоційні відтінки відношення до різних феноменів життя, які виражені через епітети тощо.

Сутність контент-аналізу полягає у відшукуванні ознак, що часто повторюються та відображають певний зміст і які можна легко порахувати. У такому разі «якість» стає кількісною та вимірюваною. Головною перевагою цього методу є його емпірична відтворюваність – кожен може повторити і перевірити дослід автора. Для гуманітарних наук використання контент-аналізу є великою знахідкою, бо часто історики формують власну концепцію на основі окремих фрагментів з тексту джерела, кожен приходить до діаметрально протилежних висновків. Грамотно проведений контент-аналіз також може виявити приховану інформацію у джерелах, яку автори намагались на пряму не демонструвати. Метод розкриває такі відомості, які не помітні історикам при звичайній роботі з джерелом. У дослідженні використаний семантичний аналіз, який дозволяє класифікувати кожен елемент змісту та його значення і взаємозв'язок з іншими мовними одиницями в межах обраного контексту [8, с. 53, 68–69].

Виклад основного матеріалу. Для цього дослідження ми використували мемуари та денники 27 осіб – учасників УВР на Закерзонні. Ці тексти були написані або під час подій, або у пізніші періоди.

За одиницю обліку взяте слово *поляк* та похідні від нього: полька, полячка, польський, польська, польське, Польща тощо. Якщо слово траплялося кілька разів у межах одного контексту, рахували за одну одиницю обліку.

Процедура контент-аналізу полягала у виявленні ключових слів у межах 1–3 речень перед та після одиничної появи символу – назви етносу. Таким чином отримали певну кількість цитат з повстанських мемуарних джерел, які потребували первинного ознайомлення та визначення наявних у текстах категорій. У випадку з поляками довелося ще більше розширити межу контексту, адже їх могли називати іншими маркерами-синонімами через певний проміжок тексту, що додатково ілюструє ставлення до них повстанців.

Під час проведення контент-аналізу обраних джерел спочатку ми виявили 6 438 згадок слова «поляк» та похідних. Потім йшла процедура виділення цитат-контекстів та наступний їх аналіз. Ми розділили ситуації, в яких повстанці згадують людей польської національності на позитивні, негативні та нейтральні. Отримані дані ми відобразили у таблиці № 1.

Таблиця № 1.

Відсоткові значення категорій, %	Нейтральні	Позитивні	Негативні
Борець Юрій	57%	4%	39%
Галаса Василь	66%	1%	32%
Дуда Михайло	59%	2%	39%
Дмитрик Іван	51%	4%	45%
Йовик Іван	55%	2%	43%
Кордан Іван	41%		59%
Кметь Євстахій	27%	2%	71%
Лико Іван	40%	1%	59%
Ната Ленко	9%	7%	84%
Гарасимів Іван	55%	4%	41%
Конопадський Олекса	26%	1%	73%
Стебельський Степан	29%	2%	69%
Савчин Марія	59%	2%	38%
Тимочко Ірина	58%	1%	41%
Чорна Володимир	13%		87%
Цяпка Дмитро	32%	1%	67%
Галабуд Осип	50%	2%	48%
Гойсан Петро	58%	2%	40%
Левосюк Володимир	57%	5%	38%
Морочко Володимир	40%	3%	57%
Новосад Іван	33%	3%	64%
Потопляк Василь	31%	4%	65%
Улян Михайло	81%	6%	13%
Федак Іван	38%	6%	57%
Ярослав Коцьолок «Криlach» (Денник)	32%	3%	65%
Бунчужний «Орест» (Денник)	30%		70%
Бунчужний «Буркун» (Денник)	37%	3%	60%
СУМА	43%	2%	55%

У свою чергу негативні ставлення можуть мати додаткові категорії: ворожість поляків до українців, ворожість повстанців до поляків, контекст конфлікту,

маркування ворога, презирство. Опісля аналізу та підрахунку ми отримали дані по кожній зазначеній категорії у відсотковому значенні. Отримані дані ми відобразили у таблиці № 2.

Таблиця № 2.

Відсоткові значення додаткових негативних категорій %	Ворожість поляків до українців	Ворожість повстанців до поляків	Контекст конфлікту	Маркування ворога	Презирство
Борець Юрій	32%	5%	30%	24%	9%
Галаса Василь	78%	4%	15%	3%	
Дуда Михайло	24%	5%	37%	19%	15%
Дмитрик Іван	33%	6%	46%	11%	4%
Йовик Іван	29%	9%	32%	21%	9%
Кордан Іван	36%	8%	47%	8%	1%
Кметь Євстахій	44%	6,10%	35,30%	14,30%	0,30%
Лико Іван	35%	2%	51%	10%	2%
Ната Ленко	39%		59%	2%	
Гарасимів Іван	29%	1%	54%	15%	1%
Конопаський Олекса	20%	5%	55%	15%	5%
Стебельський Степан	40%	2%	47%	11%	
Савчин Марія	54%	2%	40%	2%	2%
Тимочко Ірина	51%		47%	2%	
Чорна Володимир	34%	10%	52%	2%	2%
Цяпка Дмитро	17%	4%	67%	11%	1%
Галабуд Осип	23%		68%		9%
Гойсан Петро	14%		86%		
Левосюк Володимир	10%	5%	75%	10%	
Морочко Володимир	9%	3%	74%	11%	3%
Новосад Іван	21%	12%	65%		2%
Потопляк Василь	14%		80%		6%
Улян Михайло	50%		50%		
Федак Іван	26%	3%	57%	8%	6%
Ярослав Коцьолок «Криlach» (Денник)	9%		73%	9%	9%
Бунчужний «Орест» (Денник)	6%		91%		3%
Бунчужний «Буркун» (Денник)		1%	86%	13%	
СУМА	29%	4%	53%	11%	3%

Окрім слова «поляк» та похідними від нього учасники руху ОУН і УПА послуговувались іншими назвами представників польської національності, а саме: «ляхи», «антки», «мазури». Якщо остання радше вважається етнічною групою у складі польської нації, то слово «лях» частіше вживалося у негативному чи зневажливому значенні з нотками презирства і зустрічається у спогадах 19 разів [9, с. 218, 262; 10, с. 120; 11, с. 56, 105 та ін.].

Слово «антек» – більше західноукраїнське, походить від поширеного серед поляків імені Антек. У мемуарах, яких ми використовували, така назва зустрічається з нотками іронії чи гумору, але всього 10 разів [9, с. 283; 11, с. 94; 12, с. 139; 13, с. 280]. Стільки ж припадає на прізвисько «мазури», але здебільшого згадки сповнені негативу та ворожості [13, с. 64, 446; 14, с. 248].

Негативне ставлення до поляків

Категорія «ворожість поляків». Під час дослідження ми брали контекст насилля поляків над мирним українським населенням, рідше – полоненими повстанцями. У таких випадках члени УВР описують, як поляки грабують, б'ють, палять, виселяють, вбивають, арештовують, розстрілюють, виганяють, знущаються, мордують, чинять злочини, вдаються до звірств.

Польське насилля над українськими селянами відтворене в мемуарах часом доволі розлого: «поляки вимордували майже всіх українських священників, учителів, солтисів, дяків» [9, с. 13]; «злочини, знущання, грабунки і дикі наскоки польського війська, поліції і цивільних» [10, с. 102]. Можна сказати, що контекст насилля поляків є своєрідним сталим тлом основних подій у спогадах: «відділ польського війська, який грабує та тероризує українських селян» [15, с. 129]; «десяток сіл наполовину були спалені» [13, с. 247].

Численними є свідчення про злочини польських урядових та іррегулярних військ, про їхню ненависть до українців: «поляки цього довершать, бо їхня сліпа ненависть до українства переступає межі людського поняття» [16, с. 186]; «...поляки ріжуть село» [17, с. 27]; «польські діти били й копали мою маленьку дочку Лілю та питали, де її тато» [13, с. 160]. Таких і подібних цитат велика кількість у повстанських мемуарах [9, с. 248; 10, с. 10, 92; 11, с. 11, 49; 12, с. 83; 13, с. 139; 18, с. 68; 19, с. 65, 69; 20, с. 138; 21, с. 12]. Категорія «ворожість поляків» займає 29% від загальної кількості негативних згадок.

Часто у цих ситуаціях учасники УВР використовують різноманітні негативні епітети щодо представників польського народу. Згадується польська брутальність, варварство, тортури, здичавілість тощо. Повстанці називають поляків шовіністами, терористами, бандитами, грабіжниками, садистами, зайдами, ордою, хижакими, катами, шовіністичним шумовинням, шушваллю, польською комуністичною диччю, московськими яничарами, комуністично-польським збродом, підлою польською комоною, горлорізами, вандалами, іродами тощо. Таких викривально-образливих висловів ми нарахували близько 300 лише у контекстах, пов'язаних зі словом маркером «поляк» і похідних.

Тенденцію зображати ворога як «бандита» і «терориста», а дії проти нього як «відплатну акцію» – у джерелах поляків та українців помітив історик Ю. Шаповал [22, с. 15–16].

Майже в усіх спогадах можна чітко простежити уявлення підпільників щодо польської окупації, імперіалістичних прагнень у міжвоєнний період та їх відзвук під час Другої світової війни. «Поляки настільки заражені загарбницьким вірусом щодо українських земель, що навряд чи нам вдасться добитись бажаного перелому в українсько-польських взаєминах» [19, с. 51]; «українські землі потрапили в руки польських окупантів» [15, с. 3].

Деякі вояки порівнювали польський терор із середньовічними татарськими набігами: «Поляки уважали себе за “цивілізованих”, а насправді плондрували українські села гірше татарських орд... Поляки виявились добрими яничарами» [23, с. 297]; «Шовіністичні польські банди своєю сваволею перевищували татарські варварства» [9, с. 29].

Категорія «ворожість до поляків». Це контекст, в якому члени ОУН та УПА відверто висловлюють власне вороже ставлення до поляків, ненависть, хочуть або радіють з їхньої смерті чи знищення: «Йдемо нищити польські боївкарські станиці..., де після знищення українців засіли поляки» [14, с. 318]; «Відплатившись полякам-ненависникам за численні звірства проти української людности, чоти поодинокі полями відтягаються в напрямі лісу» [21, с. 49]. До цієї категорії ми відносимо також ситуації, коли відділи УПА йдуть у «відплатні акції» на польські села, атакують першими гарнізони та військові з'єднання супротивника [9, с. 52]. У більшості таких випадків воїни УПА наголошують, що бойові акції спрямовані на бандитів та шовіністів і мають вимушений, відплатний характер: «покарання тих поляків, які брали участь у вбивствах українців, були вимушеним заходом» [19, с. 75]; «Вбитий мною поляк-кулеметник був відомим пацифікатором українського населення» [10, с. 60]; «мені довелося розправитися з червоними польськими боївками..., що систематично грабили і тероризували населення» [13, с. 167–168]. Подібних випадків доволі багато у спогадах [10, с. 14; 13, с. 170; 16, с. 105, 112; 18, с. 88; 23, с. 178].

Певну роль займає особистий мотив помсти за кривди поляків українцям: «ми йдемо помститись за незлічені жертви польського терору» [10, с. 102]. В. Чорна описував це схожим чином: «Ми були горді, що змогли хоч частинно помстити смерть невинних жертв польсько-більшовицького варварства і смерть наших бойових друзів» [21, с. 42]. Підпільник В. Морочко згадував, що ОУН намагалась не допускати до свавільних особистих розправ з поляками, але вони все ж мали місце, і їх було важко контролювати [14, с. 177].

В інших випадках ми бачимо усвідомлення українськими повстанцями поляків як ворогів, з якими треба боротись, незважаючи ні на що: «На щось нас

Бог на світі тримає. Думаю, що на те, щоб стати реп'яхом полякам» [24, с. 62]. Повстанець І. Новосад описував бажання вояків помститись кривдникам: «Хто був поляк – куля. Це була помста за наших, повбиваних по селах та містечках» [14, с. 196, 199]. Таких прагнень до війни та вбивства поляків можна зустріти й у інших авторів [10, с. 111; 13, с. 313].

Досить рідко, але зустрічаються й прямі зізнання у ненависті і ворожості до поляків самих повстанців чи населення [16, с. 93; 25, с. 124]. В. Галаса, оповідаючи про своє село, згадував про «стихійну ненависть до польських окупантів», яка проявилась у населення під час Другої світової війни [19, с. 27].

У певних випадках, говорячи про минулий чи майбутній бій з поляками, повстанці зображують це емоційно-іронічно: «Поляки, мов грушки з дерева, падали на землю» [24, с. 82]; «Якщо поляки з'їли нашу шинку, буде інша, хоч би навіть прийшлося вирізати її полякові із задка!» [23, с. 276]; «дали польським нахабам добру науку» [9, с. 140]. Або ж надають жартівливого відтінку, що іноді є своєрідним вихваланням: «яка різниця: полювати за польськими бандитами чи за свиньми?» [23, с. 144, 230].

У всіх інших випадках повстанці оповідають про бойові дії в польських укріплених чи населених пунктах, в яких УПА виступає атакуючою стороною чи проводить наступ [21, с. 12; 23, с. 121]: «Унаслідок... дій різні прийшов кінець, наші почали навіть де-не-де поляків притискати» [14, с. 109]; «Звідси ми робили численні наскоки на польські адміністративні центри» [26, с. 221].

Категорія «контекст конфлікту». Включає факти відкритої конфронтації поляків та українців, бойових дій до або після них. Ці контексти носять менше ознак агресії чи ненависті до ворогів, а радше є описом бойового повсякдення повстанців. Зазвичай це бій, напад, атака, оборона, облава, оточення, засідка, втеча, переховування, взяття у полон тощо. Найтиповішими оцінками цієї категорії є такі: «...вогонь поляків змусив її відступити й маршувати далі» [9, с. 262]; «В бою польські посіпаки мали біля 40 вбитих та багато поранених» [24, с. 83]; «вискочили польські вояки і кинулись бігти за нами» [15, с. 160]. Подібні описи доволі часто зустрічаються в мемуарах тих, хто служив у сотнях чи брав участь у боях [12, с. 70; 17, с. 39; 23, с. 206]. Зокрема у відсотковому значенні контексти конфлікту найбільші саме в денниках «Крилача», «Буркуна», «Ореста» – 73%, 86% та 91% відповідно.

Категорія «маркування ворога». До цієї категорії увійшло пряме трактування поляків як ворогів, супротивників [23, с. 319]: «Польща, включно зі своєю армією й міліцією, переїхала на лемківські терени. Ворожі частини зустрічалися на кожному кроці» [9, с. 248]; «...чекати наступаючого ворога. Поляки були вже близько від нас» [12, с. 130]; «побачили ворога – поляків, або большевиків» [13, с. 133]; «Польський відділ натрапив на засідку... ворог відступив» [15, с. 129–130].

Крім цього, українські комбатанти усвідомлювали поляків як ворогів у метафоричній формі. Так, наприклад, Є. Кметь порівняв поляків з дошкульними комахами: «воші докучали нам, комарі, які цілими хмарами атакували нас, вдень і вночі, гірше від поляків» [24, с. 156]. У свідомості ж І. Лико польська військова шапка «рогатівка» «з орлом, що розпростер широко крила» символізувала «загарбницько-імперіялістичний апетит фанатиків» [16, с. 317].

Відомо, якщо людина комусь не довіряє, це є однією з ознак ворожості. На Закерзонні між поляками та українцями було багато випадків співпраці як на рівні військовому, так і цивільному, однак не всі вояки УПА були готові довіритись союзнику. У деяких ситуаціях, щоб відпочити у польському селі, упівцям було простіше видати себе за польських вояків: «Ми користали з гостинности таких польських підпільників, але старалися не надуживати її, бо вони легко могли здогадатися, хто ми такі, й, можливо, нас зрадити» [26, с. 259]. Загальне ставлення упівців висловив Є. Кметь: «полякові довіряти не можна» [24, с. 73].

Категорія «презирство». Це згадки зневажливого, зверхнього ставлення українських повстанців до представників польської національності. Часто презирливе ставлення вояків УПА було пов'язане з втечею поляків з поля бою [9, с. 139; 11, с. 55; 15, с. 127; 23, с. 224; 24, с. 124]. Деякі повстанці підкреслювали польський страх перед УПА [23, с. 227; 27, с. 254]: «польські жовніри дуже нас боялися. Коли наші стрільці зривалися до наступу, полки звичайно втікали в такій паніці» [10, с. 100]; «Наші поляків не боялися тоді взагалі, але поляки боялися нас дуже» [14, с. 171].

Траплялося, що українські комбатанти зневажали поляків просто як людей: «Котрийсь зауважив, що це вже смердить поляками» [21, с. 16]; «польська комуністична дич тріумфувала... їх неохайність і брудний зовнішній вигляд запевняли їм ім'я добрих комуністів» [9, с. 202]. Польське невміння вести бойові дії викликало додаткове презирство і певну погорду повстанців, які робили із цього свої висновки: «За нами ранком іде в погоню один полк, але ми водимо дурних поляків за собою, як мудрий гусак дурні гуси» [13, с. 335]; «Як то добре, поляки, що ви дурніші за мене» [14, с. 191]. Навіть зустрівши начебто добре ставлення польських селян до себе, вояки УПА не могли позбутися зневаги до них: «Наші стрільці також були здивовані гостинністю поляків, вернувшись із рейду, вони жартували: “Там люди багаті, що хата – то куча, що господар – то свиня”» [23, с. 268].

Іноді контекст презирства пов'язується із залежністю поляків після війни від радянської влади, що вважалася головним ворогом: «Наші люди мали перевагу над шовіністичним польським населенням, продажними слугами Сталіна, людей без моральних прикмет, совісті і честі» [24, с. 52]. Такі порівняння та епітети загалом є доволі частими, але оскільки вони перемежуються з іншими контекстами, ми враховували лише найвиразніші [9, с. 256].

Варто відзначити, що у спогадах українських комбатантів можна відчутися загальне внутрішнє презирство та іронію у ставленні до поляків як вояків та борців. Розмовляючи з польським підпільником, українці зрозуміли, що поляки не бажають виступати проти більшовиків, вважаючи себе безпорадними перед силою СРСР. Сотенний «Крилач» із цього приводу занотував: «Це найкраще віддзеркалює польську психіку. Більшовики робили їх на якийсь час нездібними до боротьби – водкою і деморалізацією» [17, с. 69–70].

Багато учасників УВР називають польських солдатів іронічно – «богатери» (від пол. «bohater» – герой), особливо коли йдеться про втечу або бойову невдачу польського війська [11, с. 56–57, 71; 12, с. 34, 45, 52–53; 14, с. 361; 24, с. 89;]: «По дорозі хтось із вояків знайшов пістоль і шапку ворожого майора. Це дало воякам привід посміятися з “богатуруф”. Здорово, мовляв, утікав сердега» [11, с. 33]; «“Богатежи” навіть не пробували відстрілюватися, утікали панічно, лишаючи вбитих, поранених, амуніцію» [14, с. 336].

Існувало сприйняття вояка-поляка як легкого супротивника, адже «бій з поляками – це “чепуха”» [16, с. 43], особливо у порівнянні з більшовиками-росіянами [14, с. 215, 245]. Проти найвідоміших командирів, як, наприклад, «Бурлаки», повстанці помічали, що «поляки не мали відваги боротися, коли знали, що проти них стоїть його сотня» [14, с. 18]. Вже після переходу відділів УПА в УРСР у 1947 р. закерзонським ветеранам було прикро чути вислови місцевих комбатантів, що «поляків на Закерзонні можна було бити палицями і шапками» [13, с. 355].

Загалом чоловіча спільнота УПА й ОУН сприймається такою і через мемуарні наративи, в яких основний сюжет – це війна, боротьба, політика. Відповідно, за такими темами трактуються та описуються і поляки. Проте, хоч жінок було порівняно небагато в підпіллі, вони давали свій жіночий погляд на гідну чи негідну, на їхню думку, поведінку польських жінок та чоловіків: «Знайомі польки не чекали щастя в царстві небесному, вони заживали його на землі. Тут ось приходили дівчата рано до праці й без найменшого сорому розповідали в присутності мужчин про свої проведені ночі, про аборти» [18, с. 102]. Схоже, що наведений приклад дуже вразив «Марічку», особливо на контрасті з доволі суворим у цьому плані підпільним середовищем.

Таким чином, негативна оцінка і ставлення до поляків у спогадах вояків ОУН і УПА переважає й у відсотковому значенні становить 55% від загальної кількості згадок усіх розглянутих мемуарів. Але в залежності від відтінків негативу, категорія «контекст конфлікту» посідає перше місце і становить 53% від кількості усіх негативних згадок, на другому місці категорія «ворожість поляків до українців» (29%), далі – «маркування ворога» (11%), «ворожість повстанців до поляків» (4%) і «презирство» (3%).

Нейтральне ставлення до поляків

Ця категорія містить просту констатацію польської присутності, простих контактів з ними або певних дій, в яких не висловлюються інші контексти:

«З'явилась група польських кіннотників» [16, с. 240]; «Десь за годину побачили поляків, що йшли з лісу до Кречкови» [23, с. 314]. Подібні цитати, що свідчать про нейтральне ставлення до поляків, у спогадах бійців ОУН і УПА теж зустрічаються доволі часто й становлять 43% від загальної кількості згадок усіх розглянутих мемуарів.

Позитивне ставлення до поляків

Можливо, найцікавіша категорія, адже в сукупності таких згадок найменше – 100 із 6 438 зафіксованих у 27 мемуарах, що у відсотковому значенні становить близько 2%. Однак у цих небагатьох випадках можна виразно побачити, що конкретно подобалось воякам УПА й ОУН в польських людях.

Зазвичай, хороше ставлення українських бійців до поляків з'являється в контексті їхньої співпраці з УПА, коли польське населення всіляко допомагає, йде на контакт, підтримує [9, с. 65; 10, с. 138; 13, с. 292; 26, с. 203]. Бувало, що поляки виявляли добру волю до українців [13, с. 173–174]. Переховуючи вояків УПА, поляки, звісно, наражали себе на небезпеку, але все одно допомагали: «дуже чесна полька. Не могла мене зрадити» [14, с. 363].

Часом поляки виявляли щиру гостинність – запрошували до себе, пригощали їжею і випивкою. Під час таких прийомів «пили за вільну Польщу, за польський нарід, за перемогу над комунізмом, за всіх і за все» [26, с. 256]. У польських населених пунктах могли не лише проводити мітинги чи збори контингенту, але й спільне дозвілля: «Тут зібралося поволі вже декілька польських інтелігентів. Проводимо гутірку, граємо в шахи, карти. Опісля обговорюємо справу з «обводовим» польського підпілля» [17, с. 69]. Інколи навіть «танцювали на забаві з гарною полькою» [9, с. 119]. Частину захопленого майна в бою у польського війська могли роздати польським селянам [26, с. 247]. Сам факт таких практик є доволі показовим. Навіть під час війни повстанці із цивільними поляками могли проводити вільний час та розважатись іграми й забавами. Можна припустити, що для обох сторін це було добровільним і прийнятним.

Хоча загальний дух міжетнічної війни та відплатного принципу взаємин між українцями й поляками залишався: «Село бідне, населення перелякане, але до нас ставилося увесь час лояльно, не грабувало українських сіл, тому село не спалене» [25, с. 234].

Часто позитивне ставлення повстанців виражається в контекстах співпраці з польськими націоналістичними формуваннями [9, с. 53, 256]. «Бувало й таке, що помітивши здалека українських повстанців, поляки махали до нас шапками» [10, с. 94]. Часом повстанцям для хорошої оцінки людини вистачало лише того факту, що поляки трактують більшовиків як ворогів [13, с. 103].

У самому Закерзонні польська міліція була поставлена перед жорстким вибором, і їм доводилось налагоджувати комунікацію з підпіллям [9, с. 121; 14, с. 19; 10, с. 88].

Інколи можна зустріти навіть повагу повстанців до поляків – супротивників. «Лише відважніші польські старшини, ...заходили дещо глибше в терен акцій УПА» [9, с. 119]. Польський полковник, очевидно, був знавцем воєнного мистецтва, бо вів бій стовідсотково згідно з мілітарними приписами [9, с. 138]. У 1947 р. повстанці відзначали, що поляки вже воювали значно краще, ніж до цього [11, с. 101; 14, с. 336].

Після рейдів польськими теренами деяким воякам УПА подобалась культура Польщі як європейської країни, вони не приховували свого захоплення від збереженості середньовічних архітектурних пам'яток у селах [24, с. 179–180].

Повстанці з певною повагою відзначали також інтелектуальний та культурний рівень поляків в особистих розмовах навіть з полоненими [16, с. 127]. Про освічених, гідних та культурних поляків Ю. Борець зазначав: «якби Польща мала багато таких людей, то наше сусідство з нею виглядало б цілковито інакше» [9, с. 155]. Українці схвально та навіть із заздрістю зауважували загальний польський патріотизм і злагодженість [28, с. 113].

Жінки-підпільниці по-своєму уявляють хорошого поляка. У них це пов'язано із загальнолюдською порядністю, товариськістю, співчуттям та чемністю [20, с. 185]: «Однаке в польок була помітна висока товариська культура у поведінці, й мені неважко було з ними заприятелитись» [18, с. 102]; «було багато прикладів доброї волі цих поляків у сторону українців» [28, с. 40–41]; «У Польщі ще можна стріти джентльменів» [28, с. 113].

Проводячи дослідження повстанського повсякдення із залученням методів контент-аналізу, ми також підійшли впритул до практик різного співжиття людей в україно-польському прикордонні на Закерзонні, що відображені у спогадах: «Він був поляк, але добрий» [14, с. 361]. У цих випадках повстанці описують поляків як сусідів, які мають «людське обличчя», ведуть себе щиро та по-сусідськи: «життя між українцями і поляками укладалося на засаді нормальних добросусідських відношень. Взаємно собі допомагали в праці, одружувалися» [24, с. 15].

Змішані «міжетнічні» родини були тим нетиповим явищем, яке не вписується в рамки нормативних систем, якими оперують гранднаративи віктимізації та героїзації. Життєві вибори цих людей були різними, але досить часто ставали українськими, на що відверто вказували комбатанти: «Мішані польсько-українські родини – усі тоді були українцями, так їх трактували, і так вони себе мали... я сам одного разу послав, як зв'язкову, польку... Був поляк, що сидів... в тюрмі за УПА» [14, с. 120]. Деякі поляки в змішаних шлюбах ставали щирими українцями: «мати була полькою, але виховала дітей в патріотичному дусі української землі» [12, с. 14].

Змішані родини в польських селах у часи лихоліття були під особливою загрозою і могли постраждати від обох сторін конфлікту: «Заходимо до хати, в

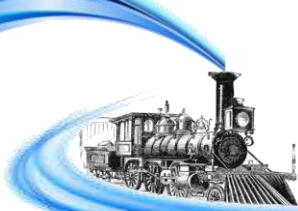
якій мешкає жінка з 4-ма дітьми. Сама полька, скаржиться, що два роки тому польські банди ограбили її, а мужа змусили їхати на Україну» [17, с. 69]. Про інший випадок, що відбувся прямо посеред бою в польському селі, оповів підстаршина УПА І. Палій: «На одному подвір'ї підбігла до мене дівчина й по-нашому каже: “Друзі! Не паліть цієї хати! Тут живуть поляки, які добрі для нас!”... Господар дав нам кілька бохонців хліба і кусків солонини та чоботи» [26, с. 174].

Траплялись досить складні ситуації, коли польська молодь симпатизувала та допомагала підпіллю чи окремим його членам, а старше покоління – ні [23, с. 128]. Етнічні поляки сприяли ОУН також у господарських справах – торгівлею, доставкою потрібних речей [14, с. 117]. Часом деякі поляки використовували будь-який засіб заробітку, і для них контакт з УПА не був чимось поганим [10, с. 125]. Про співпрацю поляків з повстанцями є багато свідчень у документальних джерелах підпілля, у спогадах комбатантів про це йдеться переважно у нейтральних контекстах.

Згідно директив операції «Вісла» польське населення Закерзоння підлягало виселенню. Спостерігаючи за такою розв'язкою справ, повстанці не без співчуття нотували це у щоденниках [17, с. 101].

Отже, якщо подивитись на ставлення українських повстанців Закерзоння до поляків за їхніми свідченнями у спогадах і денниках, то у відсотковому значенні маємо 2% позитивних, 43% нейтральних та 55% негативних контекстів. Із цього можна зробити висновок, що поляки в уявленні націоналістів були в першу чергу супротивниками. Якщо розглянути складові цього образу ворога, бачимо представлення поляків як жорстоких, брутальних вбивць, які чинять злочини над українським населенням. Ці уявлення мають загалом раціональне обґрунтування. Ворог, з яким ведуться бойові дії, має бути у свідомості вояків негідником – чимось жахливим, загрозливим, інакше боротьба з ним не буде справедливою. Польська державна політика впродовж історії, у міжвоєнний та післявоєнний період, зображувалась як виключно ворожа до українців. Усі ці обставини були для повстанців виправданням та мотивацією до помсти і відплати у бойових акціях проти поляків. Останні показані у зневажливих тонах, що знижує їхні бойові та людські якості. Негативні повсякденні контакти та досвід війни стає дуже частим маркером в описанні повстанцями поляків: 53% від негативних згадок припадає на контекст конфлікту, а 11% – на маркування їх як ворога.

На позитивне сприйняття і ставлення припадає всього 2% окремих згадок у повстанських мемуарах. Відтак можна сказати, що під час подій на Закерзонні першочерговим у спілкуванні з поляками був досвід війни та усіх притаманних їй випробувань. Позитивні контексти показують нам, що, не зважаючи на війну, поляки залишались для повстанців людьми, з якими можна не лише воювати,

але й спілкуватись, торгувати, проводити дозвілля та їсти за одним столом. Особливо цікавими є контексти прикордонного польсько-українського співжиття, коли у вчинках людей виявляються нетипові в нормальних умовах повсякденні практики.

Література:

1. Каліщук О. Сучасна історіографія українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. № 22, 2012, с. 523–535.
2. Мищак І. Польська історіографія польсько-українських відносин у роки Другої світової війни // Зб. наук. пр. Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії. Т. XXX, 2012, с. 264–276.
3. Морозова О. Українсько-польські відносини часів II світової війни й післявоєнного періоду: історіографія питання // Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie; Zeszyty Historyczne. Częstochowa. Т. 14, 2015, с. 147–160.
4. Pisuliński J. Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947 w polskiej historiografii – przegląd badań. <https://ipn.gov.pl/download/1/50103/J-Pisulinski.pdf>. [Дата звернення: 18.02.2024].
5. Torzecki R. Polacy–Ukraińcy w latach 1939–1948 // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. Vol. 51, 1996, s. 209–215.
6. Motyka G., Wnuk R. Pany i rezuny Współpraca AK–WiN i UPA 1945–1947. Warszawa Oficyna Wydawnicza VOLUMEN, 1997.
7. Levi G. On Microhistory // New perspectives on historical writing. Cambridge: Polity Press, 1991, pp. 93–113.
8. Костенко Н., Іванов В. Досвід контент-аналізу: моделі та практики. Київ: Центр вільної преси, 2003.
9. Борець Ю. УПА у вирі боротьби. Лондон, 1971.
10. Дмитрик І. Записки українського повстанця (У лісах Лемківщини). Львів: Червона Калина, 1992.
11. Громенко М. У великому рейді. Львів: «Атлас», 2000.
12. Йовик І. Нескорена армія. Київ: МП «Леся», 1995.
13. Літопис Української Повстанської Армії / ред. П. Й. Потічний. Торонто; Львів: Літопис УПА. Т. 30, 2000.
14. Гук Б. Закерзоння. Спогади вояків Української повстанської армії. Т. 1. Варшава: «Тирса», 1994.
15. Кордан І. Один набій з набійниці. Спомини вояка УПА з куреня «Залізняка». Торонто; Львів, 2006.
16. Літопис Української Повстанської Армії / ред. П. Й. Потічний. Торонто; Львів: Літопис УПА. Т. 37, 2002.
17. Літопис Української Повстанської Армії / ред. Є. Штендера. Торонто; Львів: Літопис УПА. Т. 14, 1987.
18. Літопис Української Повстанської Армії / ред. Є. Штендера. Торонто; Львів: Літопис УПА. Т. 28, 1995.
19. Галаса В. Наше життя і боротьба. Спогади. Львів: «Мс», 2005.
20. Тимочко І. Моя одиссея. Варшава: Український Архів, 2005.
21. Чорна В. Спогади повстанця з Любачівщини. Торонто; Львів: Літопис УПА, 2016.
22. ОУН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.) / ред. Ю. Шаповал. Київ: Інститут історії України НАН України, 2000.

23. Цяпка Д. Горить Ліс! Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1975.
24. Кметь Є. Спогади. Любачивщина на шляху боротьби. Дніпропетровськ: Бористен, 2000.
25. Літопис Української Повстанської Армії / ред. Є. Штендера. Торонто; Львів: Літопис УПА. Т. 13, 1986.
26. Літопис Української Повстанської Армії / ред. Є. Штендера. Торонто; Львів: Літопис УПА. Т. 29, 1999.
27. «В рядах УПА»: збірка споминів бувших вояків УПА / ред. П. Мірчук, В. Давиденко. Нью Йорк: «Дніпро», 1957.
28. Ленко Ната. На межовій землі (спогади з Закерзоння). Київ, 1999.

References:

1. Kalishchuk, O. (2012). Suchasna istoriografia ukrainsko-polskoho protystoiannia u roky Druhoi svitovoi viiny [Contemporary historiography of the Ukrainian-Polish confrontation during the years of the Second World War]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. № 22. S. 523–535. [In Ukrainian].
2. Myshchak, I. (2012). Polska istoriografia polsko-ukrainskykh vidnosyn u roky Druhoi svitovoi viiny [Polish historiography of Polish-Ukrainian relations during the Second World War.]. *Zb. nauk. pr. Natsionalnoho nauково-doslidnoho instytutu ukrainoznavstva ta vsesvitnoi istorii*, T. XXX. S. 264–276. [In Ukrainian].
3. Morozova, O. (2015). Ukrainsko-polski vidnosyny chasiv II svitovoi viiny y pislavoiennoho periodu: istoriografia pytannia [Ukrainian-Polish relations during the Second World War and the post-war period: historiography of the issue]. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie; Zeszyty Historyczne. Częstochowa*. T. 14. S. 147–160. [In Ukrainian].
4. Pisuliński, J. Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947 w polskiej historiografii – przegląd badań. Available from: <https://ipn.gov.pl/download/1/50103/J-Pisulinski.pdf> [Accessed: 18.02.2024]. [In Polish].
5. Torzecki, R. (1996). Polacy–Ukraińcy w latach 1939–1948. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Sectio F. Vol. 51. S. 209–215.
6. Motyka, G. & Wnuk R. (1997). *Pany i rezuny Współpraca AK–WiN i UPA 1945–1947*. Warszawa Oficyna Wydawnicza VOLUMEN. [In Polish].
7. Levi, G. (1991). On Microhistory. *New perspectives on historical writing*. Cambridge: Polity Press, (pp. 93–113). [In English].
8. Kostenko, N. & Ivanov V. (2003). *Dosvid kontent-analizu: modeli ta praktyky [Experience of content analysis: models and practices]*. Kyiv: Tsentr vilnoi presy. [In Ukrainian].
9. Borets, Yu. (1971). *UPA u vyri borotby [UPA in whirlpool of combat]*. London. [In Ukrainian].
10. Dmytryk, I. (1992). *Zapysky ukrainskoho povstantsia (U lisakh Lemkivshchyny) [Memories of a soldier in the Ukrainian insurgent army. In the forest of the Lemko region]*. Lviv: Chervona Kalyna. [In Ukrainian].
11. Hromenko, M. (2000). *U velykomu reidi [In the great raid]*. Lviv: «Atlas». [In Ukrainian].
12. Iovyk, I. (1995). *Neskorena armia [Undefeated army]*. Kyiv: MP «Lesia». [In Ukrainian].
13. Potichnyi, P. Y. (Ed.). (2000). *Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]*. Toronto; Lviv: Litopys UPA. T. 30. [In Ukrainian].
14. Huk, B. (1994). *Zakerzonnia. Spohady voiakiv Ukrainskoi povstanskoi armii [Zakerzonnia. Memoirs of the soldiers of the Ukrainian Insurgent Army]*. Varshava: «Tyrsa». T. 1. [In Ukrainian].
15. Kordan, I. (2006). *Odyn nabii z nabiinytsi. Spomyyny voiakua UPA z kurenia «Zalizniaka» [One Bullet in the Clip. Memoirs of a Soldier of the Ukrainian Insurgent Army]*. Toronto; Lviv. [In Ukrainian].

16. Potichnyi, P. Y. (Ed.). (2002). *Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]*. Toronto; Lviv: Litopys UPA. T. 37. [In Ukrainian].
17. Shtendera, Ye. (Ed.). (1987). *Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]*. Toronto; Lviv: Litopys UPA. T. 14. [In Ukrainian].
18. Shtendera, Ye. (Ed.). (1995). *Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]*. Toronto; Lviv: Litopys UPA. T. 28. [In Ukrainian].
19. Halasa, V. (2005). *Nashe zhyttia i borotba. Spohady [Our life and struggle. Memoirs]*. Lviv: «Мс». [In Ukrainian].
20. Tymochko, I. (2005). *Moia odyссеia [My odysseys]*. Varshava: Ukrainskyi Arkhiv. [In Ukrainian].
21. Chorna, V. (2016). *Spohady povstantsia z Liubachivshchyny [Memoirs of an UPA soldier from Lubachiv region]*. Toronto; Lviv: Litopys UPA. [In Ukrainian].
22. Shapoval, Yu. (Ed.). (2000). *OUN i UPA na tereni Polshchi (1944–1947 rr.) [The OUN and UPA in the territory of Poland (1944–1947)]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
23. Tsiapka, D. (1975). *Horyt Lis! [The forest aflame]*. London: Ukrainska Vydavnycha Spilka. [In Ukrainian].
24. Kmet, Ye. (2000). *Spohady. Liubachyvshchyna na shliakhu borotby [Memoirs. Liubachivshchina on the path of struggle]*. Dnipropetrovsk: Borysten. [In Ukrainian].
25. Shtendera, Ye. (Ed.). (1986). *Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]*. Toronto; Lviv: Litopys UPA. T. 13. [In Ukrainian].
26. Shtendera, Ye. (Ed.). (1999). *Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army]*. Toronto; Lviv: Litopys UPA. T. 29. [In Ukrainian].
27. Mirchuk, P. & Davydenko V. (Eds.). (1957). *«Vriadakh UPA»: zbirka spomyniv buvshykh voiakiv UPA [In the ranks of UPA. A collection of memories of former soldiers of the Ukrainian insurgent army]*. Niu York: «Dnipro». [In Ukrainian].
28. Lenko, Nata. (1999). *Na mezhovii zemli (spohady z Zakerzonnia) [On the Borderland: Memories from Zakerzonnia]*. Kyiv. [In Ukrainian].